

میرزا مهدی علی خان بهادر، جنگ و خلیج فارس

دکتر محمد باقر وثوقی

عضو هیات علمی دانشگاه تهران

چکیده:

تحولات سیاسی سال‌های پایانی قرن هیجدهم و واکنش بریتانیا در قبال آن، آغاز دوره‌ای جدید در حیات سیاسی و اجتماعی خلیج فارس و نواحی پس کرانه‌ای آن است. این دوره از تهاجم ناپلئون به مصر در ۱۲۱۳ هـ / ۱۷۹۸ م آغاز و با عقد قرارداد موسوم به «صلح عمومی» (General Treaty of Peace) در ۱۲۳۶ هـ / ۱۸۲۰ م به پایان رسید. نتیجه این تحولات تحکیم قدرت سیاسی بریتانیا در «خلیج فارس» بود. تحولات این دوره و شخصیت اصلی رویدادهای آن، یعنی میرزا مهدی علی خان، در مطالعات داخلی کمتر مورد توجه قرار داشته است، در حالی که او طراح و مجری اصلی سیاست خارجی بریتانیا در این دوره محسوب می‌شود. بررسی رویدادهای این دوره برای شناخت درست عملکرد بریتانیا در ایران و نواحی مجاور آن از اهمیت بسیاری برخوردار است؛ که این مقاله بدان می‌پردازد.

واژگان کلیدی: میرزا مهدی خان بهادر، ایران، خلیج فارس، بریتانیا.

***

منافع بریتانیا در هند در سال‌های پایانی قرن هیجدهم از سه طرف مورد تهدید جدی قرار گرفت. خطر اول فتح مصر توسط ناپلئون در ۱۲۱۳ هـ / ۱۷۹۸ م و باز شدن راه

نفوذ دشمن قدرتمند بریتانیا (فرانسه) به سمت هند بود. فتح مصر هدف نهائی ناپلئون نبود (Kelley, P. 62) بلکه وی از این راه در صدد ضربه زدن به منافع بریتانیا در شرق بود. تالیران، وزیر امور خارجه فرانسه، بر این باور بود که در آن برهه از زمان کشورش به گسترش قلمرو خود در شرق به شدت نیازمند است. ظاهراً انگیزه تالیران در طرفداری از این سیاست این بود که با وارد آوردن ضربه به اساس قدرت بریتانیا، یعنی تجارت با مشرق زمین و سلطه اش بر هند، آن کشور را تحقیر کند. (Rose, P.49)

هنری دونداس، رئیس هیات مدیره امور هند و وزیر جنگ بریتانیا، معتقد بود که هدف نهائی ناپلئون از بین بردن قدرت بریتانیا در هند است. او طی نامه‌ای به لرد گرنویل (Lord Grenville)، نخست وزیر، نگرانی شدید خود را بیان کرد و افزود:

"هنگامی که ارتش فرانسه به سواحل شرقی مدیترانه برسد، به چهار مسیر جهت پیشروی به سمت هند دسترسی خواهد داشت، مسیر اول از قسطنطنیه (در امتداد دریای سیاه) و به سوی جنوب (از طریق شرق عثمانی)؛ دوم از سوئز به طرف دریای سرخ؛ سوم از جده و از راه حجاز و یمن به کرانه جنوبی شبه جزیره عربستان و مسقط و از آن جا به ساحل هند؛ و چهارم از طریق صحرای سوریه به پاشانشین بغداد و سپس خلیج فارس، تا از آن جا با کشتی رهسپار هند گردد." (Kelly, P.63)

هنری دونداس با بیان استدلال‌های مختلف به نخست وزیر بریتانیا می‌نویسد: "بنایپارت تا آن جا که برایش امکان دارد از خطرات دریائی - که با جوهره فردی اش ناسازگار است - خودداری خواهد کرد و با تکیه بر پشتکار نیروهایش به احتمال قریب به یقین از طریق راهپیمائی در سوریه و عبور از فرات و دجله خود را به خلیج فارس خواهد رسانید و آن‌گاه با عبور در امتداد ساحل خود را به هند می‌رساند." (Montgomery, P.348) احتمال حمله فرانسویان از طریق خلیج فارس اهمیت این ناحیه را برای بریتانیا دو چندان نمود و حکومت هند و دولت بریتانیا در صدد

اقدامات عاجلی جهت تسلط کامل خود بر این آبراه مهم برآمدند.

خطر دیگری که منافع بریتانیا را به شدت مورد تهدید قرار می‌داد، قیام گسترده مردمی به رهبری تیپو سلطان در هند بود. (سایکس، ج ۲، ص ۴۳۴) در همان ایام، زمان شاه، حاکم کابل، نیز با حمله به نواحی شمالی هند تهدیدی جدی برای بریتانیا به شمار می‌رفت. (لوریمر، ص ۲۷۵) حکومت هند در این دوره با سه خطر عمده روبرو بود و برای نجات خود از این موقعیت بحرانی به شدت نیازمند به ایجاد ارتباط نزدیک و دوستانه با ایران بود. (Adamiyat, P.40) فرمانفرمای هند و سیاستمداران برای اجرای دقیق سیاست‌های خود، در ارتباط با ایران، نهایتاً، میرزا مهدی علی خان را برگزیدند. (Milese, P.291)

میرزا مهدی علی خان اهل خراسان و متولد ۱۱۶۶ هـ / ۱۷۵۲ م بود. او در ۱۱۹۳ هـ / ۱۷۷۹ م در سن بیست و هفت سالگی وارد هندوستان شد و تا ۱۲۰۹ هـ / ۱۷۹۴ م از طرف کمپانی هند شرقی در بنارس به خدمت مشغول بود. (بامداد، ج ۵، ص ۲۶۶) او با اظهار علاقه شدید به بریتانیا مورد توجه مسئولین کمپانی واقع شد و به عنوان نماینده مقیم در بوشهر منصوب شد. او در این مقطع حساس به عنوان مجری طرح‌های سیاسی بریتانیا در خلیج فارس انتخاب گردید. از او با عنوان دیپلمات ماهر مکتب ایرانی (سایکس، ج ۲، ص ۴۳۵) و با تجربه‌ترین فرد در مذاکرات سیاسی (*The persian Gulf*, *precis*, V.1, P. 349) یاد شده است.

انتخاب یک سیاستمدار ایرانی‌الاصل به عنوان مأمور سیاسی بریتانیا در خلیج فارس نشانگر توجه خاص بریتانیا به میرزا مهدی علی خان و اقدامات اوست. سرنوشت حاکمیت بریتانیا، در گرو فعالیت‌های دیپلماتیک فردی بود که شناختی کامل از جامعه ایران داشت و با ذائقه سیاستمداران ایرانی به خوبی آشنا بود.

جانانان دونکن، حکمران بمبئی، در سپتامبر ۱۷۹۸ میلادی، طی یک دستورالعمل

ابلاغی، میرزا مهدی خان را مأمور انجام اقداماتی در جهت حفظ منافع بریتانیا کرد. (Kelley, P.66) در این دستورالعمل وظایف مشخص همراه با راهنمایی‌های لازم قید شده بود؛ که در واقع رئوس سیاست‌های جدید بریتانیا در خلیج فارس محسوب می‌شد. براساس این دستورالعمل میرزا مهدی علی خان موظف به اجرای دقیق برنامه‌هایی به شرح زیر بود:

۱- مذاکره با امام مسقط و جلب حمایت او به نفع بریتانیا و تحقیق در مورد تمایل حقیقی او و سیاستمداران مسقط پیرامون حضور فرانسه در خلیج فارس و به دست آوردن موافقت امام برای تاسیس یک دفتر تجاری در آن جا. (*The persian Gulf*, Precis, V.1, P. 340) لازم به ذکر است که سیدسلطان، امام مسقط، در این دوره روابط نزدیکی با فرانسویان برقرار کرده بود و ناپلئون، پس از فتح مصر، طی نامه‌ای خطاب به او حمایت قطعی خود را از تجارت مسقط در دریای سرخ اعلام کرد و تلویحاً خواهان حمایت متقابل امام مسقط شد. (Miles, P.290) در همین حال گزارش‌ها نشان می‌داد که تجار مسقط اطلاعات مربوط به رفت و آمد کشتی‌های انگلیسی را در اختیار فرانسوی‌ها قراز می‌دهند و شناورهای فرانسوی بدون هیچ مانعی با عبور از مسقط به سواحل ایران رفت و آمد می‌کنند. (Kelley, P.65)

۲- تلاش برای توسعه هر چه بیشتر واردات کمپانی هند شرقی به ایران و بالا بردن حجم تجارت بریتانیا در ایران. براساس این دستورالعمل میرزا مهدی خان موظف بود تا "با دقت تمام، و در کمترین زمان ممکن، فهرستی از تمامی کالاهای و لوازم اضافی از واردات به ایران تهیه کرده و فهرست کالاهای مورد نیاز بازار ایران را به همراه قیمت متوسط و معمول آن به نمایندگی بمبئی اعلام کند." (*The persian Gulf Precis*, V:1,P.) (341).

۳- کوتاه کردن دست تجار روسیه از ایران و ارسال گزارش دقیقی از میزان تجارت

روسیه در دریای خزر با ایران. در دنبالهٔ این دستورالعمل آمده است: "ضمناً هر چه سریعتر مشخص کنید که آیا کمپانی هند شرقی می‌تواند از لحاظ مالی با روسیه در بازار ایران رقابت کند یا خیر." (*The persian Gulf*, V.1, P. 342.)

۴- جلوگیری از نفوذ فرانسه در ایران و مذاکره با فتحعلی شاه و حسینقلی خان، حاکم فارس، و جلب نظر آنان برای حمایت از بریتانیا و تشویق آنان به سرکوبی زمان شاه (در افغانستان). در پایان این دستورالعمل پیشنهاد شده است که:

"در هر نامه‌ای که شما می‌نویسید، نه تنها در مورد وضعیت عمومی ایران توضیح می‌دهید، بلکه دربارهٔ موقعیت سیاسی مناطق پیرامون - تا آنجا که اطلاعات شما اجازه می‌دهد - نیز، توضیح دهید. از دخالت در مشاخرات حکومت‌ها و قبایل خودداری کنید و با تمام توان لزوم اخراج فرانسویان و هلندیان از ایران را تبلیغ کنید و از کلیهٔ مکاتبات آنان ما را مطلع سازید و همچنین موظفید که روابط دوستانه خود را با نمایندهٔ مقیم بصره حفظ کنید و همکاری مساعدی با آنجا داشته باشید." (*The persian Gulf*, V.1, P. 343.)

این دستورالعمل شامل کلیهٔ مقاصد اقتصادی و سیاسی بریتانیا در منطقه بود. اهداف اقتصادی شامل توسعهٔ حجم تبادلات اقتصادی با ایران و مناطق همجوار می‌شد؛ که در واقع دنبالهٔ سیاست‌های کمپانی هند شرقی در گذشته محسوب می‌شد. اما اهداف سیاسی این دستورالعمل نشان از شکل‌گیری دوره‌ای جدید از سیاست بریتانیا در منطقه بود؛ دوره‌ای که به تعبیر برخی از محققین با عنوان «آغاز حضور گستردهٔ سیاسی در خلیج فارس» تعبیر شده است. (Adamiat, P.38) از آن پس، خط مشی بریتانیا از اعمال سیاست‌های صرفاً تجاری، به نوعی اعمال قدرت سیاسی تغییر شکل داد و این سیاست تا عصر حاضر نیز تداوم یافته است. در مقطع مورد بحث، از جملهٔ اهداف کوتاه‌مدت بریتانیا، جلوگیری از نفوذ فرانسه در منطقه از طریق نزدیکی با

ایران و مسقط بود، برای حفظ امنیت هند و جلوگیری از تهدیدات زمان شاه، بریتانیا ناگزیر به اتخاذ سیاست دوستی با ایران بود. برای دستیابی به این اهداف، میرزامهدی علی خان برگزیده شد و او توانست با درایت و هوشیاری کامل مأموریت خود را به انجام رساند.

او پس از دریافت دستورالعمل حکومت هند دو اقدام فوری به عمل آورد. ابتدا با ارسال نامه‌هایی به دربار تهران از تعدیات و شرارت‌های افغان‌های سنی مذهب نسبت به شیعیان لاهور یاد کرده و به فتح‌علی شاه نوشت: "اگر جلوی عملیات زمان شاه را بگیرد، خدمت بزرگی به خدا و خلق او کرده است." (سایکس، ج ۲، ص ۴۳۵) او با این عمل زمینه‌های روانی دخالت شاه ایران در مناطق شرقی و جنگ با زمان شاه را فراهم می‌ساخت. اقدام بعدی او مسافرت به مسقط و انجام مذاکرات با سیدسلطان بود. او درباره نتایج سفر خود گزارش مفصلی به حکومت بمبئی نوشت؛ که در بخشی از آن آمده است:

"به استحضار می‌رسانم به محض رسیدنم به مسقط مذاکره با شیخ را شروع کردم و طی دیدارهای حضوری قرارهای لازم در مورد تثبیت تجارت برای تاسیس دفتر کمپانی در مسقط گذاشته شده، خواهان اخراج فرانسویان از این ناحیه و عقد قرارداد مودت بین بریتانیا و مسقط شدم." (The persian Gulf, V:1, P. 344.)

چند روز پس از ارسال این نامه میرزا مهدی علی خان در یک گزارش مفصل موفقیت کامل خود را در انجام مأموریت‌های محوله به عرض حکومت هند رسانید؛ که در بخشی از نامه او آمده است:

"تحت توجهات حکومت هند و همکاری جنابعالی به اطلاع می‌رساند، آنچه مد نظر شما بود در مسقط به انجام رسید و در بعضی موارد بیش از آن چه مد نظر بود، به دست آمد. شاهد این امر قولنامه (معاهده) رسمی است که جهت استحضار شما ارسال می‌گردد. من چیزی درباره

تلاش‌های گسترده خود نمی‌گویم و آنچه که من در این ده روز به دست آورده‌ام، پیش از این هرگز به دست نیامده بود."

(*The persian Gulf*, V.1, P. 345.)

اولین قرارداد سیاسی - اقتصادی بریتانیا و مسقط با اقدامات مجدانه مهدی علی خان منعقد گردید. (ویلسون، ص ۲۲۰) براساس آن سید سلطان متعهد شد که: ۱- در مسایل منطقه‌ای همیشه جانب دولت انگلیس را مراعات کند؛ ۲- به فرانسویان اجازه ندهد برای مقاصد تجاری و امور دیگری مقیم عمان شوند و فرانسویان در خدمت خود را هم از عمان اخراج کند؛ ۳- کشتی‌های فرانسوی را از توقف در سواحل مسقط و خرید و فروش در این بندر منع کند؛ و ۴- در صورت وقوع جنگ بین نیروی دریایی انگلیس و فرانسه به انگلیسی‌ها کمک کند. در مقابل این امتیازات، سیدسلطان از حکومت هند تقاضای تامین هزینه‌های آب و سوخت کشتی‌های خود در بمبئی توسط کمپانی و صدور مجوز صادرات پننج هزار تن نمک به کلکته را داشت.

(*The persian Gulf*, V.1, P. 347.)

موفقیت‌های مهدی علی خان در این مأموریت توسط جان دونکن به اطلاع موریننگتون رسانیده شد. دونکن در این نامه می‌نویسد: "توقف او در مسقط و مذاکرات او با امام آنجا با موفقیت همراه بوده و او در این زمان کوتاه فراتر از توقعات و انتظارات ما عمل کرده است." (*The persian Gulf*, V.1, P. 349.) میرزا مهدی علی خان در انجام اولین هدف مأموریتش - که جلب رضایت امام مسقط به پشتیبانی کامل از انگلستان بود - موفقیت کامل کسب کرد و پس از آن به بوشهر بازگشت تا مقدمات سفر خود را به دربار فتحعلی شاه فراهم کند.

مورخین ایرانی از آمدن میرزا مهدی علی خان به ایران به اختصار یاد کرده‌اند. خورموجی در حقایق الاخبار ناصری (خورموجی، ص ۱۲) و محمدتقی لسان الملک

سپهر در ناسخ التواریخ (سپهر، ج ۱، ص ۱۰۷) و هدایت در روضه الصفای ناصری (هدایت، ج ۹، ص ۳۵۳) و میرزا حسن حسینی فسائی در فارس نامه ناصری (نسائی، ج ۱، ص ۶۷۶) در چند سطر خبر ورود او را در ۱۲۱۴ قمری ذکر کرده اند.

میرزا مهدی علی خان طی نامه‌ای (به تاریخ بیست و یکم دسامبر ۱۷۹۹ م) خطاب به جانانان دونکن نتایج سفر خود را توضیح می‌دهد. در بخشی از این نامه آمده است:

طبق دستورات عالیجناب من در چهارم دسامبر ۱۷۹۹ میلادی وارد تهران شدم. احمدخان قوللر آغاسی و میرزا فتح‌الله مستوفی همراه با عده دیگری به استقبال من آمدند و در خانه نخست وزیر حاج ابراهیم خان کلانتر از من به طور کامل پذیرائی شد. در اولین ملاقات من با شاه هیچ‌کس به جز ایشان و من اجازه نشستن نداشت. اعلی حضرت ابتدا از سلامتی پادشاه بریتانیا و مقامات کمپانی جويا شدند؛ که من به طور شایسته پاسخ دادم. در ملاقات دوم، مباحثی پیرامون تجارت طرفین عنوان شد و در سومین ملاقات حضوری با شاه ایران کلیه مطالب و موضوعاتی که از طرف شما به من مأموریت داده شده بود، به عرض ایشان رسانیدم و حتی مطالبی فراتر از درخواست‌های عالیجناب نیز به ایشان قبولاندم. در مورد فرانسویان دستورات اعلی حضرت به تمام بنادر صادر شد و به مسئولین دستور دادند که کلیه مایملک فرانسویان در خشکی و دریا مصادره شود و دست‌خطی نیز به شیخ نصرخان، حاکم بوشهر، نوشته‌اند؛ که عیناً آن را برای شما ارسال می‌کنم. لازم به یادآوری است که شیخ نصرخان به توصیه اینجناب از دوستاناران واقعی انگلیس شده است. (*The persian Gulf*, V.1, P. 374.)

واتسون مشروح اقدامات میرزا مهدی علی خان را در کتاب خود آورده است. او در

این باره می‌نویسد:

مقصود عمده مأموریت او این بود که سعی نماید شاه ایران را حاضر کند تا به افغان‌ها حمله نماید. این نماینده با خیال آزاد شروع به مأموریت خود نمود. او در مذاکرات خود بسیار دقیق بود که وزرای دربار ایران حس نکنند که اولیای امور انگلستان در هند از امیر کابل در وحشت

می‌باشند، بلکه سعی داشت نشان دهد که حکومت انگلیس مایل است زمان شاه به هند حمله کند و نتیجه آن را بفهمد: او در مکاتبات خود، مخصوصاً، از بردن نام فرمانفرمای هندوستان خودداری نمود و شرح مفصلی از فجایع سنیان افغانی در لاهور به عرض شاه رسانید تا او را علیه زمان شاه برانگیزند. او هنگام مأموریت خود یک اعتبارنامه مالی از جانب حکومت هند همراه داشت و همچنین اختیار تام برای عقد قرارداد با شاه ایران را داشت و مأموریت داشت که برای جلب نظر مساعد شاه برای حمله به زمان شاه، هرگونه که صلاح می‌داند، وجوهات نقدی و غیرنقدی اعطا کند. او در این مأموریت به اندازه‌ای هوشیاری و زیرکی به خرج داد که هیچ‌کدام از دولتمردان ایران از قصد حقیقی انگلیس آگاه نشدند و همین که موافقت شاه ایران را به دست آورد، از ارائه کردن اعتبارنامه مالی خودداری کرد و کاغذ دیگری به جای آن تهیه نمود که او از جانب دولت انگلیس به دربار شاه ایران اعزام شده تا مرگ پادشاه سابق را تسلیت گفته و به پادشاه فعلی در به دست گرفتن حکومت تبریک گوید. او مأموریت خود را با موفقیت تمام به انجام رسانید. (واتسون، ص ۴-۱۲۳)

حکمران هند طی نامه‌ای (به تاریخ بیست و یکم فوریه ۱۸۰۰ میلادی) به میرزا مهدی علی خان نوشت:

بدینوسیله لازم می‌دانم خشنودی کامل خود را از نتایجی که در این مأموریت کسب کرده‌اید، به شما اعلام کنم و از اینکه شاه ایران با شما رفتاری در خور داشته است، نشان از شخصیت والای شما و حکایت از توانائی فردی و قاطعیت عمل در شماست و همه اینها نشان دهنده این واقعیت است که شما در انجام مأموریت خود کاملاً موفق بوده‌اید. اگر خداوند رضایت کامل از کار شما داشته باشد، به زودی زمینه تشویق و تمجید شما در هندوستان و همچنین در انگلستان

فراهم خواهد گردید. (*The persian Gulf*, V.1, P. 378.)

ضرورت جلوگیری از حملات زمان شاه به هند و جلب توجه هر چه بیشتر شاه ایران به مسئله هرات باعث شد تا فرماندار کل هند، در ۱۷۹۹ میلادی، جان مالکوم (افسری

جوان و سی‌ساله) را به عنوان سفیر به دربار ایران اعزام کند: (Kelley, P.70)

اقدامات این افسر جوان در مأموریت‌های مختلف به ایران و نتایج سفر او به خوبی در تحقیقات داخلی و خارجی مورد بررسی قرار گرفته است، اما آنچه که چندان مورد توجه نبوده، این است که شرایط لازم برای کسب موفقیت‌های این هیئت پیش از ورودشان به ایران توسط میرزا مهدی علی خان فراهم شده است. در این راستا حکمران بمبئی در بیست و یکم فوریه ۱۸۰۰ طی نامه‌ای به میرزا مهدی علی خان نوشت:

اکیداً به شما توصیه می‌شود که مطابق دستورالعمل‌هایی که طی چند نامه قبلی به شما نوشته‌ام، عمل کنید و به ویژه در مورد همراهی با کاپیتان مالکوم باید بیفزایم هر آنچه در توان دارید، بایستی انجام دهید. او پس از بازگشت از بمبئی به قصد دیدار پادشاه به ایران می‌آید و شما با او رهسپار می‌شوید و اطلاعات لازم را به او می‌دهید. رعایت این دستورات منافع منحصر و مشترکی را برای همه شما به دنبال خواهد داشت و هوشیاری و دقت شما در این زمینه موجب رضایت حکمران کل هندوستان خواهد بود. (*The persian Gulf*, V.1, P. 378)

نقش اصلی میرزا مهدی علی خان در این مقطع حساس، انتقال اطلاعات و دریافت‌های گرانبها به مأمورین انگلیسی - و از آن جمله، مالکوم - بود؛ که او این وظیفه را نیز به خوبی به انجام رسانید. به خوبی معلوم است که سفرای انگلیس بدون راهنمایی و ارشاد میرزا مهدی علی خان قادر به دست آوردن توفیقی نبودند. سفارت اول مالکوم هر چند با موفقیت کامل همراه نبود، اما منجر به عقد قرارداد با ایران شد (محمود، ص ۹-۳۴) و حاجی خلیل خان ملک التجار به عنوان سفیر ایران همراه با هیئت انگلیسی به هند رفت. (سپهر، ج ۱، ص ۱۰۹) نماینده فتحعلی شاه پس از چندی در اغتشاشی که میان سپاهیان حکومت هند و همراهان وزیرمختار ایران برپا شد، مقتول گردید. (محمود، ص ۵۰)

کشته شدن سفیر ایران در هند موجبات نگرانی شدید انگلیس را فراهم نمود. میرزا

مهدی‌علی‌خان در بوشهر پس از اطلاع از این واقعه درصدد جبران آن برآمد و برای این که به دولت خود حسن خدمتی نشان دهد، خواست که مسئولیت و تهمت مهمان‌کشی را از دوش دولت انگلستان بردارد و راجع به قضیه کشته شدن سفیر - بدون اطلاع مسئولین کمپانی - اخبار دروغ به ولایات و اطراف انتشار می‌داد (بامداد، ص ۲۶۷) و گزارش دروغینی نیز به دربار شاه ارسال کرد. (Kelley, P.74)

مسئولین حکومت هند با اطلاع از این روی دادی که در ۱۲۱۸ هـ / ۱۸۰۳ م به وقوع پیوست، میرزا مهدی‌علی‌خان را از نمایندگی بوشهر معزول و بازنشسته کردند. (Kelley, P.45)

به این ترتیب، دوران خدمت یکی از خدمتگزاران واقعی دولت انگلیس در خلیج فارس به پایان رسید و میرزا مهدی‌علی‌خان یکسال بعد - یعنی در ۱۲۱۹ هـ / ۱۸۰۴ میلادی - در بوشهر درگذشت. درگذشت او موجب تأسف شدید جانانان دونکن و دیگر مسئولین کمپانی گردید و آنان ترتیبی دادند که جسد مهدی‌علی‌خان در شهر مقدس نجف دفن گردد. اما در آخرین لحظه، شناوری که حامل جسد او بود، به دام یک کشتی فرانسوی افتاد و مصادره شد و جسد میرزا مهدی‌علی‌خان توسط افسران فرانسوی فاتح کشتی به دریا انداخته شد. او در هنگام مرگ ۵۱ سال داشت و از او فرزندی به نام محمدحسن خان بر جای ماند؛ که همچون پدر در خدمت انگلیس باقی ماند و بعدها در هیئت‌های مختلف انگلیسی که به ایران اعزام می‌شدند، به عنوان مترجم و آگاه به مسایل ایران شرکت می‌کرد و اطلاعات گرانبهایی را در اختیار دشمنان این مرز و بوم قرار داد. سرجان مالکوم درباره او می‌نویسد: "او با زیبایی بی‌ظنیری می‌نویسد. در سرودن شعر نیز دستی دارد و زبان عربی را به فصاحت تکلم می‌کند و از این گذشته فردی سرزنده، باهوش و بنده گو است." (جنوب ایران به روایت سفرنامه‌نویسان، ص ۵۱) از این نظر او مشابه و نمونه کامل پدر خود محسوب می‌شد که با همان خصوصیات ذکر شده به

خدمات انگلیسی‌ها پرداخت و خدمات برجسته‌ای به ایشان نمود و با اقدامات خود ایران را در شرایط بسیار سختی قرار داد. از این نظر میرزا مهدی علی خان را بایستی نمونه کامل یک ایرانی خائن به وطن دانست. از آن پس انگلستان دوره جدیدی از اقتدار سیاسی خود را در خلیج فارس آغاز کرد و تا دوره معاصر نیز آن را تداوم بخشید. در شکل‌گیری این سیاست هرگز نباید نقش میرزا مهدی علی خان را در دوره کوتاه نمایندگی‌اش در بوشهر نادیده گرفت.

منابع و مأخذ:

- بامداد، مهدی. تاریخ رجال ایران. تهران: کتابفروشی زوار، ۱۳۵۰.
- حسینی فسانی، میرزا حسن. فارس‌نامه ناصری. تصحیح دکتر منصور رستگار، تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۷.
- خورموجی. حقایق الاخبار ناصری. تهران: انتشارات زوار، [بی‌تا].
- جنوب ایران به روایت سفرنامه‌نویسان. ترجمه حسن زنگنه. شیراز: انتشارات نوید، ۱۳۸۰.
- سایکس، سرپرسی. تاریخ ایران، ج ۲. ترجمه فخر داعی. تهران: دنیای کتاب، ۱۳۷۷.
- سپهر، محمدتقی لسان‌الملک. ناسخ التواریخ. به اهتمام جمشید کیانفر. تهران: انتشارات اساطیر، ۱۳۷۷.
- لوریمر، ج. ج. دلیل الخلیج. قطر: [بی‌تا]، [بی‌تا].
- محمود، محمود. تاریخ روابط سیاسی ایران و انگلیس. تهران: انتشارات اقبال، ۱۳۵۳.
- واتسون، گرانت. تاریخ قاجار. ترجمه عباسقلی آذری. تهران: [بی‌تا]، ۱۳۴۰.
- ویلسون، سرآرتولد. خلیج فارس. ترجمه محمد سعیدی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۶.
- هدایت، میرزا قلی‌خان. روضة الصفا. تهران: انتشارات پیروز، [بی‌تا].

Kelley. H.B. *Britian and the persian Gulf*. oxford, 1968.

Holland, Rose. *The political reactions of Bonâpart's Eastern Expedition*, 1929

Montgomery, Martin. *The Despatches and correspondence of the Marquess*

wellesly. London, 1840.

Adamiat, F. *Bahrain Island*. New York, 1955.

Milese, S. B. *The country and tribes of the persian Gulf*, 1966.

The persian Gulf precis. vol,1. Archire edition, 1986.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی